

POMEMBNA MONOGRAFIJA O BESEDOTVORNIH SPREMEMBAH V SLOVANSKIH JEZIKIH

Komparacja współczesnych języków słowiańskich. 1 Słowotwórstwo/Nominacja. Ur. Ingeborg Ohnheiser. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej i Opolskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 2003. 541 str.

Leta 1993 se je po Mednarodnem slavističnem kongresu (MSK) v Bratislavi pričel uresničevati velik vseslovanski raziskovalni projekt *Współczesne przemiany języków słowiańskich (1945–1995)*, ki ga vodi dr. Stanisław Gajda. V prvi etapi tega programa je že nastalo 14 monografij, ki so posvečene predstavitvi sprememb v posameznih slovanskih jezikih po drugi svetovni vojni pod skupnim naslovom *Najnowsze dzieje języków słowiańskich*.¹ Po MSK v Krakovu leta 1998 pa se je pričela že druga sintetično-primerjalna etapa s skupnim naslovom *Primerjava sodobnih slovanskih jezikov*, v okviru katere bodo posamezne monografije posvečene fonetiki, morfološki, sintaksi, leksiki in frazeologiji. V tej seriji načrtovanih monografij je izšla prva z naslovom *Besedotvorje/Nominacja*, ki je bila predstavljena tudi na MSK v Ljubljani 2003. Uredniško delo je bilo tokrat zaupano dr. Ingeborg Ohnheiser² z Inštituta za slavistiko v Innsbrucku, ki je skupaj s sodelavcem dr. Helmutom Weinbergerjem več kot odlično opravila ogromno konceptualno in organizacijsko delo.

Knjigo sestavlja deset obsežnih poglavij, ki so notranje še podrobneje členjena: 1. Uvodni del (15–43), 2. Težnje internacionalizacije (47–127), 3. Težnje nacionalizacije (135–180), 4. Slovnico-stilistične težnje (187–276), 5. Težnje jezikovne ekonomije (283–307), 6. Sistemsko-strukturne težnje (317–336), 7. Tipološke težnje (339–353), 8. Težnje jezikovnega razvoja v zrcalu govorne kulture (357–374), 9. Razvoj leksike z vidika kognitivne lingvistike (389–411) in 10. Zaključek (437–438). Sledi obsežen seznam literature s seznamom krajšav, ki jo je sestavil Helmut Weinberger (439–474), in povzetka v nemškem in angleškem jeziku (475–538). Skupno je sodelovalo devetnajst različnih avtorjev.

I V uvodni predstavitvi ciljev in vsebine knjige Ingeborg Ohnheiser ugotavlja, da že obstaja bogato gradivo o razvoju in spremembah v posameznih slovanskih jezikih, ki so jih povzročile politične, gospodarske in kulturne spremembe v srednji, vzhodni in južni Evropi v osemdesetih letih prejšnjega stoletja, saj ga nedvomno prinaša že imenovana zbirka *Najnowsze dzieje języków słowiańskich* (Opole 1996–2001). Le-ta je bila dobra osnova za oblikovanje posplošitev o premikih v slovanskih jezikih, ki jih omogočajo na protistavnih, pragmatičnih in sociolingvističnih vidikih zasnovane analize.

V samo izhodišče knjige je postavljen cilj, najprej pregledati, v kolikšni meri že doslej zbrano gradivo ustreza merilom o enotnem predmetu protistave ter metodološki in terminološki enotnosti, ki omogočajo določiti, kako se splošne težnje razvoja kažejo v nacionalnih jezikih, katera zunaj- in znotrajjezikovna dejstva prispevajo k izražanju splošnih in specifičnih jezikovnih potez. V zbirki štirinajstih monografij so namreč opaženi različni pristopi pri vključevanju besedotvorja, saj so mu v knjigah o beloruskem, bolgarskem, makedonskem, poljskem, ruskem, slovaškem,

¹ Med njimi je tudi zbornik, posvečen jezikovnim spremembam v slovenščini: *Slovenski jezik*, ur. Ada Vidovič Muha, Opole 1998. Sicer pa je ravno s tem mednarodnim projektom spodbujen tudi nastanek še nacionalnega zbornika *Jezik in čas*, ur. Ada Vidovič Muha, Ljubljana 1996, in poljsko-slovenskega zbornika *Współczesna polska i słoweńska sytuacja językowa/Sodobni jezikovni položaj na Poljskem in v Sloveniji*, ur. Stanisław Gajda, Ada Vidovič Muha, Opole 2003.

² Koncept pričujoče monografije je Ingeborg Ohnheiser prvič predstavila v zborniku *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich I*, ur. Stanisław Gajda, Opole 2000, 87–99.

ukrajinskem in hrvaškem jeziku namenjena samostojna poglavja. Manj natančno pa je besedotvorje opisano v lužiškem, srbskem, slovenskem in češkem jeziku, kjer je vključeno v poglavje o leksiki. Hkrati se gradivo opolskih publikacij razlikuje tudi glede na čas zajetega gradiva (v bolgarščini in slovaščini gre za pregled systemskega razvoja zadnjih 40–50 let, v ruščini se osredinjajo na obravnavo sprememb iz 80. let) kot tudi glede na obseg analiziranega gradiva (ali je zajet ves spekter knjižnega jezika ali le posamezna področja).

Prav zaradi tako različnih pristopov je bila poglavitna naloga najprej določiti t. i. tertium comparationis kot podlago protistave, ki bi omogočala zajeti razvojne vidike slovanskih jezikov. Karl Gutschmidt je predlagal za tretje pri primeri uporabiti pojem težnja, tj. sinhroni pristop k jeziku, ki odraža njegovo dinamiko v določenem časovnem odseku. Tudi po mnenju Jana Kořenškega je protistava dinamičnih teženj slovanskih jezikov najpomembnejša perspektiva raziskovanja, ker se spremembe v jeziku v kratkih ali daljših časovnih odsekih večinoma kažejo kot paralelizmi starega in novega, ki slednjič ob dovolj pogosti rabi lahko privedejo do nevtralizacije prvotno novega.

Tako je bil kot ključni pojem protistave slovanskih jezikov (posebej poglavja od 2–7) izbran pojem težnje jezikovnega razvoja, ki se kažejo kot internacionalizacija, kolokvizacija, avtohtonizacija, systemsko-strukturna, tipološka in pragmatična težnja. Analiza jezikovnih pojavov pa je v posameznih poglavjih knjige (2–5, 8) predstavljena po tradicionalni (čeprav sporni) delitvi slovanskih jezikov na vzhodne-, zahodne- in južnoslovanske.

V uvodnem delu knjige je urednica Ingeborg Ohnheiser v posebnem poglavju najprej predstavila zgodovino protistavnega raziskovanja inovacijskih procesov v slovanskih jezikih in s tem v zvezi omenjala delo Miloša Weingarta *Slovanske spisovne jezike v dobri prihodnosti*, izšlega leta 1937 v Pragi, nato še podobne raziskave v drugi polovici 20. stoletja, katerih avtorji so Isačenko (1958), Panov (1968), Kolomic (1973) in Martincová (1999). Ker se premiki leksikalnega razvoja najočitneje kažejo v novonastalih besedah, je posebno poglavje namenjeno še vprašanju neologizmov in leksikografije v zahodno- in južnoslovanskih jezikih (Olga Martincová) in v ruščini (Renate Belentschikow). Temeljne ugotovitve kažejo, da sta za nastajanje neologizmov pomembni dve obdobji, tj. po letu 1945 in po 1990. Zaradi prirasta novega besedja je v slovanskih jezikih na eni strani opazna tradicija dopolnjevanja splošnih slovarjev z novimi besedami, npr. 3. izdaja *Rječnika hrvatskoga jezika* (Anić 1998), izdajanje posebnih slovarjev besed, ki so ostale zunaj obstoječega nacionalnega slovarja, npr. *Besedišče slovenskega jezika z oblikoslovnimi podatki: A–Ž* (1998), izdajanje specialnih slovarjev neologizmov, npr. *Rečnik novih reči* (Ćirilov 1982), *Nová slova v češtině* (1998) ali izdajanje dvojezičnih slovarjev neologizmov, npr. *Russisch-deutsch Wörterbuch der aktuellen russischen Lexik* (Belentschikow idr. 2003). Na splošno je v teh slovarjih opazen delež anglicizmov (*holding, leasing, broker ...*), porast radikoidnih, prefiksoidnih in sufiksoidnih sestavin (*eko-, euro-/evro-, ex-/eks-, mega-*), predvsem pa novih tipov obraziljenj, semantičnih izpeljav in konverzij. Tako strukturirani slovarji so dejansko napovedniki novosti in so uporabni za ugotavljanje skupnih in različnih besedotvornih elementov med jeziki, zlasti dvojezični slovarji neologizmov pa lahko odkrivajo pomembne povezave med slovanskimi in neslovanskimi jeziki.

2 Splošne težnje internacionalizacije v slovanskih jezikih se kažejo v prilagajanju in vključevanju internacionalizmov v osnovni nacionalni leksikalni sestav ter oblikovanju novih besednih družin, v aktivizaciji mednarodnih afiksov³ pri tvorjenju besed, v spreminjanju nekaterih zamkov v prefiksoide, v razraščanju novih zloženek ter vznikanju novih besedotvornih vzorcev in struktur, ki se pojavljajo v različnih vrstah jezika in se postopno tam tudi ustaljujejo. Omenjeni pojavi so v vseh slovanskih jezikih zajeti s štirih vidikov tako, da so ocenjeni z diahronega

³ Afiks je po definiciji nadpomenka za položajsko vezan morfem pred (prefiks) ali za (sufiks) podstavo.

stališča, predstavljena je sposobnost integracije in adaptacije internacionalizmov v slovanskih besedotvornih sistemih, njihova stilistična interpretacija in aktualizacija ter opozorjeno je še na sociolingvistični vidik internacionalizacije. Pri splošnem orisu tega poglavja (Klára Buzássyová, Krystyna Waszakowa) je pomembna opredelitev pojma internacionalizma kot interlingvalne jezikovne enote, ki jo je mogoče identificirati in raziskovati le s pomočjo primerjave več jezikov. Opozorjeno je tudi na terminološko raznolikost in razmerja med termini (*internacionalizem* : *tuja beseda*, *prevzeta beseda*, *mednarodna beseda*; *internacionalizem* : *latinizem*, *germanizem*, *galicizem*, *anglicizem*), pri čemer je pri internacionalizmu mišljeno zlasti na besedo, ki ima grško ali latinsko poreklo, izraz mednarodna beseda pa je omejen na besede iz drugih evropskih in neevropskih jezikov, ki so vzporedno prevzeti v mnogih jezikih. V slovanskih jezikih so bili internacionalizmi sprva posredovani prek nemščine in francoščine, v novjšem času pa je zlasti za terminološko leksiko (znanost, tehnika, tehnologija) posrednik angleščina.

Opravljenе raziskave kažejo ne samo na prisotnost neke internacionalne prvine, ampak tudi čas njene pojavitve. Tako je npr. predponsko obrazilo *anti*- prisotno v vseh južnoslovanskih jezikih, čeprav je v hrvaščini bolj omejeno kot v srbsščini, priponsko obrazilo *-er* se pojavlja v vseh slovanskih jezikih, a v večji meri v srbsščini. Na abecedno urejenih seznamih predponskih in priponskih obrazil, razvrščenih še po besednih vrstah, je z ustreznimi primeri predstavljena rodnost posameznega prevzetega obrazila npr. v južnoslovanskih jezikih,⁴ enako pa tudi v vzhodno- in zahodnoslovanskih jezikih, kar omogoča dober pregled nad enakimi in različnimi besedotvornimi elementi. Še zlasti pa se tako kaže tudi različna prilagoditvena vloga besedotvorja, ki je opazna v povezavi prevzetih korenov z domačimi obrazili (bolg. *deloholik*, *seksoholik*, polj. *internetholik*, *pracoholik*), vse pogostejši pojav zloženek s prvim kratičnim delom (mak. *TV-magazin*, češ. *A-narkoman*) in nove premene (bolg. *ct*: *demokracija/demokratičen*, *ck*: *modificira/modifikacija*).

V preteklosti so internacionalizmi v slovanske jezike prihajali s terminologijo in pisanimi besedili, zato so bili običajno označeni kot knjižni. Zaradi njihove splošne rabe pa je opazna nevtralizacija, saj se v slovarjih pojavljajo celo brez tega kvalifikatorja (npr. slš. *netolerancia*, *decentralizácia*, *devastácia*...). Pri rabi in uvajanju internacionalizmov ne gre prezreti velike vloge medijev, ki so s tem obogatili vsakodnevno rabo jezika, čeprav po drugi strani namenoma želijo ustvariti vtis profesionalizma z uporabo posebnih izrazov in psevdeterminologije (npr. polj. *lobbing*, *dealer* ...). Pri obravnavi procesov internacionalizacije avtorji opozarjajo, da je treba upoštevati še sociolingvistične in jezikovnopolitične vidike. Mnogi sodobni pojavi so namreč pogosto poimenovani z novimi ali ponovno oživiljenimi internacionalizmi. Kadar so take poimevalne enote edine, so ocenjene pozitivno in se splošno razširijo. Hkrati pa tovrstno besedje vpliva tudi na razvoj besedotvornih sistemov.

3 Težnja nacionalizacije, poimenovana tudi kot težnja avtohtonizacije, je intenzivnejša v tistih vzhodno- (Aljaksandr Lukašanec), zahodno- (Klára Buzássyová) in južnoslovanskih jezikih (Helmut Weinberger, Ljudvig Selimski), ki so bili politično združeni v okviru ene države, znotraj nje pa je prihajalo do prevlade le enega jezika. To se je kazalo tudi v besedotvornih postopkih, ki so krepili skupno »narodno« različico, izginjale pa so specifične različice jezikov. Prav slednje pa postaja danes v jezikih na ozemljih nekdanje Sovjetske zveze, Jugoslavije in Češko-slovaške tisto merilo, ki v možni sinonimiji daje prednost prav nacionalno specifični varianti izraza, pri čemer gre pogosto za prednostno izbiro starejše ali celo narečne oblike. Taka subjektivno nadzorovana selekcija soobstoječih leksikalnih enot pa pogosto zanemara jezikovno učinkovitost, saj izbira večinoma ne temelji na neposredni potrebi.

⁴ Za slovenščino so vključeni zgledi iz *Slovenske slovnice* J. Toporišiča (1991) in monografije *Prispevki iz slovenskega besedoslovja* I. Stramljič Breznik (1999).

Tovrstna razmerja so natančneje predstavljena pri zahodnoslovanskih (češčina : slovaščina), južnoslovanskih (hrvaščina : srbščina; bolgarščina : makedonščina : srbščina) in vzhodnoslovanskih jezikih (ruščina : ukrajinščina : beloruščina, kjer gre dejansko za proces derusifikacije). Morda je našemu izkustvu najbližji pojav razlikovanja med hrvaščino in srbščino, saj je leta 1993 na Hrvaškem izšel celo Brodnjakov slovar *Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika*, v katerem se posebej opozarja na t. i. srbizme. Nekaj izbranih primerov pa kaže, da gre vsaj z besedotvornega vidika večinoma za ponske različice (hr.: *studentica*, *čitatelj*, *suradnik*; sr.: *studentkinja*, *čitalac*, *saradnik*).

Posebno poglavje je posvečeno gornje- in spodnjelužiškemu jeziku (Jana Šolcina / Anja Pohončowa), saj je pri prvem mogoče opazovati izjemno močan vpliv nemščine, ki je največkrat tudi posrednik neologizmov in internacionalizmov, hkrati pa je opazovano medsebojno vplivanje obeh lužiščin.

4 Pragmatično-stilistične težnje (Alicija Nagórko, Ingeborg Ohnheiser, Jochen Raecke) se odražajo v številnih novostih v besedju kot tudi v izrabi sredstev besedotvornega sistema, kar posledično izhaja iz v vseh slovanskih študijah pogosto izpostavljenih pojavih, kot so intelektualizacija, demokratizacija oz. v zadnjem času kolokvizacija jezikov.

Avtorji kot osnovni vzrok za tovrstne premike v nacionalnih jezikih postavljajo spremembo sestava govorcev knjižnega jezika in njihovo obvladovanje norme, zaradi česar so se kot reakcija na t. i. »hiperstil« intenzivneje pojavljali procesi prodiranja prvin pogovornega jezika v knjižni jezik, kar je sprožilo postopno nevtralizacijo stilno in socialno zaznamovane leksike. Da bi bilo mogoče ta pojav opazovati, je večina raziskav izhajala iz že obstoječih slovnice, slovarjev in stilistik posameznih jezikov, kjer so že bile popisane posamezne stilistične diferenciacije jezikovnih in besedotvornih sredstev oz. je bila, upoštevajoč besedotvorno specifiko posameznih strokovnih jezikov, raziskana razvrstitev teh sredstev v posameznih tipih besedil.⁵ Opaženo je, da je prav zaradi naraščajočega premikanja mej med zvrstmi težko oceniti besedotvorne procese z vidika njihove vloge na različnih področjih komunikacije. Hkrati je opazno, da so posamezne težnje v jeziku med seboj tesno povezane: tako se lahko težnja kolokvizacije/demokratizacije posledično povezuje tudi z internacionalizacijo pragmatičnih norm, s čimer se da ustrezneje razložiti tudi težnjo po večji ekspresivnosti, npr. množični primeri jezikovne igre (češ. *prichvatizace* 'prihvatizacija za privatizacija'; polj. *pamperyzacja* ipd.).

Mnoge besede iz žargona, argoja in slenga so se začele pojavljati tudi zunaj omejenega področja rabe, kar je bilo povezano na eni strani z obravnavo novih tematik (alkoholizem, narkomanija, družbeno obrobje), na drugi strani pa z navdušenjem nad ekspresivnostjo žargonskih besed, s čimer se je povečevala neprisiljenost javne komunikacije. Tako se v razdelku južnoslovanskih jezikov navajajo ekspresivni izrazi kot hibridne tvorjenke (*gluhist*, *snagator*, *glavonja*, *parolaš*), žargonizmi, nastali s krajšanjem na prvi zlog (*Amer*, *prof*, *filfak*) ali s spajanjem krajšanke z obrazilom za manjšalnice, (*abič* 'abortus', *alkiéc* 'alkoholik', *cugaroš* 'pijanec').

Posebno mesto v tem poglavju je posvečeno neuzualnem tvorjenju besed (Renate Belentschikow, Klára Buzássyová, Olga Martincová, Iskra Likomanova) in s tem okazionalizmom ali priložnostnicam v medijih. Ne glede na različna merila in od tod izhajajoče opredelitve velja, da so priložnostnice sestavine parola, njihov nastanek pa uravnava dva strukturna tipa. Po prvem nastajajo brez formalno-strukturnih ali morfoloških deformacij (slš. *balamutiar* 'kto balamuti'),

⁵ Za slovenščino je tak pregled leksikalnih sprememb predstavljen v II. poglavju zbornika *Slovenski jezik*, ur. Ada Vidovič Muha, Opole 1998, 127–232, v II. in III. poglavju dvojezičnega zbornika *Współczesna polska i słoweńska sytuacja językowa/Sodobni jezikovni položaj na Poljskem in v Sloveniji*, ur. Stanisław Gajda, Ada Vidovič Muha, Opole 2003, deloma v izčrpnem navajanju še drugih tovrstnih raziskav v prispevku I. Stramljčič Breznik, Besedotvorna tipologija novonastalega besedja s področja mobilne telefonije, *Slavistična revija, Zbornik referatov za XIII. mednarodni slavistični kongres, 15. – 21. avgust 2003*, 105–118.

po drugem so formalno-strukturno sistemske, toda leksikalno-semantično netipične (češ. *pneumatikóza* 'tloustnuti v pase' anal. *borelioza*). Predvsem je opazna težnja tvorjenja po produktivnih vzorcih (polj. *matriota* po *patriota*; slš. *tempomat* po *avtomat*), za poimenovanja različnih nazorov se rado pritika mednarodno obrazilo *-izmus* (češ. *jáizmus* 'egoizmem'), pomembno vlogo imajo tvorbene prvine tujega in domačega izvora (češ. *antidáma*, *randologie*; polj. *klozetologia*, *narodomania*). V umetnostnih besedilih pa avtorji z njimi zavestno kršijo besedotvorno normo, saj so izraz njihove kreativnosti in imajo predvsem stilistično in estetsko funkcijo.

5 Težnja jezikovne ekonomije (Galina Neščimenko, Iskra Likomanova) se odraža v poenobesedenju in uporabi najrazličnejših krajšav,⁶ kjer je z minimalnim vložkom mogoče doseči maksimalno (sporazumevalno) učinkovitost, hkrati pa vzdrževati ravnovesje med poimenovalnim korpusom in informacijsko-komunikacijskimi potrebami govorcev. Eden izmed pomembnih vidikov jezikovne ekonomije je prav poenobesedenje s pomočjo izpeljave (slš. *presilová hra* > *presilovka*), s posamostaljanjem (*triedna učitelka* > *triedna*), sinekdoho (*skok o žrdi* > *žrd*), z zlaganjem (*hráč prvej ligy* > *prvoligista*) ali s kontekstualnim krajšanjem (*vláda ČSSR* > *vláda*) oz. abreviacijo (*Slovenská akadémia vied* > *SAV*).

Poleg tradicionalnih tipov krajšav se vse pogosteje pojavlja kombinacija krajšanja v zvezi s sufiksacijo tako pri avtohtoni kot internacionalni leksiki (češ. *samoobsluha* > *samoška*; *toxikoman* > *toxík*) ali samovoljno krajšanje in namerna deformacija leksema, zlasti v slengu (češ. *akademie* > *akáda*; *kamarád* > *káma*; *učitel* > *úča*), kar vodi do procesa dezintegracije. V intimnem govoru družine so pogoste še ljubkovalnice, medtem ko znanstveni in tehnološki jezik uporabljata tuja obrazila latinskega in grškega izvora ter ustrezne krajšave (hr. *NATO*, *CEFTA*, *AIDS*).

6 Analiza sistemsko-strukturnih teženj (Ingeborg Ohnheiser) se osredinja na vlogo besednih vrst med motivirajočimi in motiviranimi besedami, na pregled različne zastopanosti besedotvornih vrst po posameznih besednih vrstah, pri čemer se različna zastopnost skuša razlagati s stilističnimi dejavniki, hkrati pa se upošteva še sprememba vezljivosti pri nekaterih morfemih.⁷

Med novomotiviranimi besedami v ruščini je po podatkih Zemskaje (1993) po knjigi *Novo v ruski leksiki-81(1986)* 57,5 % samostalnikov, 30,7 % pridevnikov, 7,4 % glagolov, 4,4 % prislovov. Novi glagoli nastajajo kot izimenske tvorjenke (češ. *xeroxovat*), ki jih je možno še predponiti (češ. *naxeroxovat*), s tako tvorbo pa se podpira formalno izražanje vida kot osrednje kategorije slovanskih jezikov. Hkrati je ugotovljeno, da so pri tvorbi glagolov iz samostalnikov aktivne le nekatere besedotvorne kategorije. Ta zmanjšana aktivnost pa se nadomešča z naraščanjem imenskih tvorjenk, ki so analogne s potencialnimi, toda nerealiziranimi glagoli (*filmizacija* < **filmizirati*). Nerealiziranost motivirajočih glagolov se razlaga s stilističnimi dejavniki. V strokovni leksiki je odsotnost glagola pogosto razložljiva s tem, da ni potrebe po poimenovanju vršilca, ampak je v ospredju samo dejanje. Kot nova težnja tvorjenk transpozicijskega tipa se pojavlja tvorjenje abstraktnih samostalnikov iz vrstnih pridevnikov na *-ost* (češ. *fasadnost*), v slovarju pa je razlaga pogosto povezana s samostalnikom, tako da je možna dvojna interpretacija. Vrstne pridevnike, ki so dolgo veljali za tvorbeno neaktivne, lahko zasledimo kot podstavo prislovov,

⁶ Izraz krajšava uporabljam kot nadpomenko za vse tipe krajšanih besed tako, kot je to opredelil Tomo Korošec. O krajšavah. *XXIX. SSJLK*, Ljubljana 1993, 15–27, ki najizčrpnje predstavlja tradicionalno tipologijo krajšav v slovenistiki. Tvorjenje iz kratic v slovenščini je natančno predstavil prispevek Nataše Logar, Kratice in tvorjenke iz njih – aktualna poimenovalna možnost, *Współczesna polska i słoweńska sytuacja językowa/Sodobni jezikovni položaj na Poljskem in v Sloveniji*, ur. Stanisław Gajda, Ada Vidovič Muha, Opole 2003, 131–150.

⁷ Podatke za slovenščino prinaša prispevek Andreja Žele, Vezljivostne spremembe novejšega besedja, *Współczesna polska i słoweńska sytuacja językowa/Sodobni jezikovni položaj na Poljskem in v Sloveniji*, ur. Stanisław Gajda, Ada Vidovič Muha, Opole 2003, 113–130.

le-ti pa se povečujejo v znanstvenih in publicističnih besedilih. Med novonastalimi tvorjenkami mutacijskega tipa prevladujejo poimenovanja oseb, če so le-ta stilno nezaznamovana, je iz njih mogoča tvorba modifikacijskih tvorjenk, ženskih poimenovanj (hr. *daska* > *daskaš* > *daskašica*), sicer pa pri tvorjenkah modifikacijskega tipa prevladujejo predponjene tvorjenke. Besedotvorne aktivnosti predponjenih samostalnikov in pridevnikov pogostokrat ni mogoče enoumno razložiti, saj je možna dvojna motivacija (npr. predponjen pridevnik > samostalnik ali vzporedno predponjenje pridevnika in samostalnika).

Med vsemi besedotvornimi vrstami v slovanskih jezikih – pogosto pod vplivom internacionalizacije – prevladujeta zlaganje in sestavljanje. Pri zlaganju ne gre toliko za nove načine kot predvsem za popolnitev že obstoječih. Prevladujejo zloženke a) z medponami (rus. *zvukorežiser*, *novostrojka*, *dvoukis*), b) z vezano sestavino (*astro-*, *bio-*, *video-* ..., ki omogočajo hibridne tvorjenke, hr. *narkotržište*), c) z ničto medpono (*dizel-(motor)*, *vakuum-(nanos)*, *kreking-*, *press-*), č) s kombinacijo krajšanja in zlaganja (*strojmaterialy (stroitel'nye materialy)*). Pri predponjenih tvorjenkah je opazno, da se iste predpone pojavljajo tako pri samostalnikih kot pridevnikih (polj. *supermocarstwo* in *superspresowy*), samostalnikih ali glagolih (polj. *reedycya* in *reedukować*). Skratka možnosti izražanja določenih relacij so se razširile na imenske kot neimenske besedne vrste v večini slovanskih jezikov.

7 V nekoliko krajšem poglavju so predstavljene splošne tipološke besedotvorne težnje v slovanskih jezikih (Karl Gutschmidt), razdelane po sistemu V. Skaličke (1951, 1958, 1974), ki vključuje fleksijski tip tvorbe (hr. *iskop* < *izkopati*), aglutinativni z afiksi (kjer prevladujejo tipični prefiksi, npr. *pseudo-*, *kvazi-*, *post-* ... ali sufiksi, npr. v južnoslovanskih jezikih *-džij(j)-*, *-čij(j)-*, hr. *kamiondžija*), analitični (kjer so zajeta večbesedna poimenovanja, npr. hr. *tv-dvoboj*, rus. *Web-stranica*) in polisintetični (z zloženkami kot tipičnimi predstavnicami, poleg tradicionalnih tudi novejšje, npr. hr. *spomen-ploča*), pogostejše tvorjenke s prvinami *samo-*, *sebe-* (sr. *sebevrážda*). Na podlagi doslej raziskanega je mogoče ugotoviti, da v slovanskih jezikih še naprej prevladujejo afiksalske tvorjenke, hkrati pa je opažena tudi težnja po aglutinativnosti, polisintetične poteze pa se kažejo v aktivnem zlaganju besed. Vendar je tovrstne pojave težko hierarhizirati, saj obstajajo precejšnje razlike med zastopanostjo določenih besedotvornih vrst v slovarjih in njihovo navzočnostjo v besedilih, zato je potrebnih še več raziskav, ki bi temeljile na širšem korpusu besedil.

8 V tem poglavju so leksikalne inovacije ocenjene z vidika kulture govora in jezikovne politike, in to pri vzhodno- (Hermann Bieder) in zahodnoslovanskih jezikih (Klára Buzássyová).⁸ V vseh vzhodnoslovanskih knjižnih jezikih so v zadnjem desetletju opazne težave pri normi, ki so posledica demokratizacije po dolgem sovjetskem obdobju. Umetnostni, publicistični in poslovni jezik izgublja normotvorno funkcijo, v tej vlogi pa vse pogostejše nastopa govorjeni jezik medijev. Zaradi socialnih in teritorialnih razlik pa prihaja do povečane razlike med normo in uzusom. V ruščini je opazna zlasti kolokvizacija, medtem ko gre v beloruščini in ukrajiniščini za okrepitev dialektizacije kot posledice derusifikacije knjižne norme. Pri zahodnoslovanskih jezikih se pri analizi kulture govora upoštevajo spremembe etničnih meja. V češčini je osrednja pozornost namenjena spremembi razmerij med pisno normo in govorjenimi različicami, pri čemer se vprašanje internacionalizacije leksikona ne postavlja v ospredje, pa tudi v neografiji je opazno predvsem opisovanje pred predpisovanjem. Na drugi strani pa je v slovaščini osrednje vprašanje namenjeno diferenciaciji jezikovnih sredstev glede na dolgoletni vpliv češčine.

⁸ Zanimivo je, da v ta pregled niso vključeni južnoslovanski jeziki. Vsaj za slovenščino je mogoče trditi, da ta vidik dokaj dobro predstavljajo razprave avtorjev (Ada Vidovič Muha, Breda Pogorelec, Jože Toporišič, Monika Kalin Golob, Alenka Gložančev) prvega poglavja zbornika *Najnowsze dzieje języków słowiańskich / Slovenski jezik*, ur. Ada Vidovič Muha, Opole 1998, 19–124.

9 Zadnje poglavje je posvečeno metodam raziskovanja in opisa razvoja leksikona s kognitivnega vidika. Tako se na gradivu ruskega jezika opazuje razmerje med besedotvorjem in leksikalnimi koncepti, na gradivu poljščine je prikazana uporaba modela kognitivne slovnice Langaerja v procesih, ki potekajo pri tvorbi novih besed. Avtorja obeh podpoglavij izhajata iz predpostavke, da se konceptualna zavest jezikovne skupine odraža v sistemu tvorjenk in njihovem razvijanju. Sam konceptualni razvoj poteka z zamenjavo enih leksikalnih konceptov z drugimi, z razširitvijo obstoječih ali z ustvarjanjem novih. Leksikalni koncept je pojmovan kot celotnost leksikalnih pomenov, med katerimi nastopajo določene motivacijske povezave. Izhajajoč iz glavnega pomena, se vzpostavljajo povezave med leksikalnimi pomeni koncepta na podlagi polisemije in besedotvorja. Povezanost polisemije in besedotvorja se kaže tudi v obstoju enakih funkcijskih operacij, kot so npr. rekatégorizacija, profilizacija, modifikacija. Tudi interpretacija poljskih besedotvornih neologizmov z Langackerjevim modelom kaže, da imata pri tem velik pomen primerjava in metaforika. Poljski neologizmi so tako razloženi po načelu razvijanja sheme (*debatant* analogno *projektant*), prepoznavanja posameznih sestavin (*pornogazeta*, *megaekran* zaradi visokoproduktivnih prvih sestavin tvorjenke), metaforizacije (*makdonaldyzacja kultury < restavracije McDonalds*) in opisa dane situacije z določenega zornega kota (*podgladanie : podgladactwo* neg. 'voajerizem').

10 Urednica in tudi avtorica posameznih poglavij Ingeborg Ohnheiser s sklepnimi mislimi zaokrožuje to obsežno monografijo o spremembah slovanskih jezikov in ugotavlja, da se je pojem težnja razvoja kot tertium comparationis izkazal za ustrezno podlago protistave, čeprav so v knjigi predstavljene posamezne težnje medsebojno tesno povezane, hkrati pa je pojem kot tak uporaben tudi za protistavo slovanskih jezikov z neslovanskimi.

Urednica se tudi povsem zaveda, da knjiga ne prinaša niti vsestranskega prikaza pojavov in sprememb v besedotvorju slovanskih jezikov niti ni v vseh poglavjih posameznim jezikom odmerjena enaka pozornost, kar pa je posledica objektivnih vzrokov (raziskovalna tradicija, raziskovalni interes in raziskovalna osredinjenost posameznega nacionalnega jezikoslovja).

Kaj dodati ob koncu? Morda pritegniti mislim urednice in povedati, da se prav o slovenščini na 541 straneh obsežne monografije malo ali skoraj nič ne prebere, čeprav glede na navajane zbornike in prispevke ne bi mogli trditi, da imamo v slovenistiki pomanjkanje (besedotvorne) raziskovalne tradicije, interesa in hotenja. Smo torej zato že izgubili možnost tovrstne enakovrednejše predstavitve v družbi z drugimi slovanskimi jeziki? Glede na obsežnost in zasnovo tega mednarodnega projekta, ki predvideva izide še drugih protistavnih monografij, nikakor ne, le da bi bila velika škoda, če pri tej priložnosti ne bi upoštevali prav vseh rezultatov raziskovalcev z različnih inštitucij, jih združili v celovit po skupnih merilih zasnovan pregled in se v tako eminentni monografiji predstavili morda kar iz prve roke, po možnosti celo v slovenščini.

Irena Stramljič Breznik
Pedagoška fakulteta v Mariboru

Slavistična revija (<https://srl.si>) je ponujena pod licenco
[Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2005_2_11.pdf | DOST. 30/06/24 15.09